

KATARZYNA JACHYMEK

ORCID: 0000-0002-5628-6111

Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin

jachymek.kasia@gmail.com

Źródła polskiej leksyki harcerskiej*

Słowa kluczowe

leksykologia, słownictwo, socjolekt harcerski, socjolingwistyka, Związek Harcerstwa Polskiego, źródła leksyki

Keywords

lexicology, vocabulary, scouting sociolect, sociolinguistics, Polish Scouting and Guiding Association, sources of vocabulary

Harcerstwo to nie tylko pasja, to także styl życia. To obiegowe stwierdzenie, przypisywane często byłemu przewodniczącemu Związku Harcerstwa Polskiego, Stefanowi Mirowskiemu, doskonale określa wyjątkowość grupy społecznej, którą są harcerze. Braterstwo, służba i dążenie do ciągłego, wszechstronnego rozwoju to wartości przyświecające ZHP od ponad stu lat. Język tej największej polskiej organizacji wychowawczej nie został do tej pory poddany szerszej refleksji badawczej, dlatego rozwojem leksyki harcerskiej zajęłam się w pracy magisterskiej. W niniejszym artykule przedstawię wnioski dotyczące analizy źródeł polskiej leksyki harcerskiej.

Ruch harcerski w Polsce powstał dzięki przyjęciu w 1911 roku tradycji angielskiego skautingu, stworzonego przez Roberta Baden-Powella. Razem z ideą pojawiły się więc i określenia tego sposobu działania. Inicjatorzy polskiego ruchu dążyli jednak do dostosowania jego charakteru do krajowych realiów – stąd publikacje promujące też na poziomie

---

* Artykuł jest oparty na mojej pracy magisterskiej: Katarzyna Jachymek, „Pochodzenie i rozwój leksyki harcerskiej w języku polskim”, napisanej pod kierunkiem dr hab. Jolanty Klimek-Grądzkiej, prof. KUL, w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II w 2020 r.

słownictwa rodzime odpowiedniki. Czynnikiem modyfikującym leksykę tej grupy bez wątpienia była także burzliwa historia: dwie wojny światowe, okupacja i czasy PRL-u. Język harcerstwa, które zachowało ponadstuletnią ciągłość działania, stał się tym samym interesującym przedmiotem badań.

W celu zbadania pochodzenia leksyki harcerskiej analizie poddałam dwa rodzaje źródeł: poradniki harcerskie¹ jako zasób słownictwa wewnętrznego oraz słowniki języka ogólnego² wyodrębniające z polszczyzny swoiste leksemy. W ten sposób zgromadziłam słownik liczący 1086 jednostek³, spośród których 395 powstało na gruncie organizacji, pozostałe zaś zostały przejęte do socjolektu harcerskiego.

Najliczniejsze przejęte z innego obszaru słownictwo nawiązuje do wojskowości (181), a z wcześniejszego rycerstwa pochodzi 20 słów, np. *chorągiew, harc, harcownik, hufcowy, przyboczny, zawołanie*. Określenia związane z wojskowością dotyczą m.in. elementów musztry (*baczność, kolumna dwójkowa, krycie, marsz, spocznij*), funkcji (*czatownik, kadra, kwatermistrz, zastępca komendanta*), umundurowania (*bluza mundurowa, furazzerka, rogatywka⁴, spódnica mundurowa, sznur naramienny*), a także działań (*ćwiczenia, maszerowanie, obozować, składanie meldunku, szyfrować, zwiad*). Kolejne pod względem liczby są określenia związane ze społeczeństwem (125), wśród których znajdują się nazwy cech (*braterski, dobrowolny, instruktorski*), osób (*członek, gromada, komisarz, seniorzy, wędrownik*) czy wydarzeń (*kiermasz, kurs, szkolenie, warsztaty*). Liczne leksemy (67) nazywają wytwory działalności intelektualnej człowieka i obejmują nazwy nauk/dziedzin wiedzy (*historia, meteorologia, ratownictwo, topografia*) oraz nazwy zjawisk i przedmiotów z nimi związanych: *apteczka, alfabet migowy, miernik wilgoci, skala mapy, wyznaczanie stron świata*. Natomiast samą działalność artystyczną reprezentuje 40 przykładów, nawiązujących do wytworów kultury (*amulet, gawęda, kronika, maska, origami, śpiewnik*) lub do

¹ W związku z obfitością harcerskich publikacji do analizy wybrałam sześć reprezentatywnych pozycji, powiązanych z różnymi etapami rozwoju polskiego harcerstwa: *Skauting jako system wychowania młodzieży: na podstawie dzieła generała Baden-Powella* Andrzeja Małkowskiego (1911), *Harce młodzieży polskiej: na podstawie dzieła gen. R. Baden-Powella „Scouting for boys”* Mieczysława Schreibera i Eugeniusza Piaseckiego (1917), *Harcerski poradnik ilustrowany* Adama Hanuszkiewicza i Wojciecha Śliwerskiego (1990), *Poradnik harcerski* pod redakcją Adriana Łaskarzewskiego (1997), *Poradnik harcerski* Macieja Bechtolda i Agnieszki Kazek (2010) oraz *Poradnik harcerski Scoutbook* (2017) (zob. Bibliografia).

² Przeanalizowano wszystkie ukończone słowniki języka polskiego od początku XX wieku – czasu przeszczepienia do Polski idei skautingu. Uwzględniono także rozwijany na bieżąco *Wielki słownik języka polskiego*, rejestrujący współczesną polszczyznę. Leksem został włączony do zbioru, jeśli w jego definicji lub przykładzie użycia pojawiało się bezpośrednie odniesienie do harcerstwa. Pełna lista słowników znajduje się w bibliografii.

³ Za Andrzejem Bogusławskim przyjmuję rozumienie jednostki leksykalnej (jednostki języka) jako najmniejszej, niepodzielnej znaczeniowo części języka – dlatego jednostką języka może być zarówno samodzielny wyraz graficzny, jak i związek wyrazowy. Por. Maciej Grochowski, *O wyróżnianiu jednostek opisu semantyki leksykalnej*, dostęp 17.03.2020, <https://link.do/4UKTB>.

⁴ Choć Koźniewski wspomina, że rogatywka to pozostałość związków harcerstwa z Towarzystwem Gimnastycznym „Sokół”, zob. Kazimierz Koźniewski, *I zawsze krzyż oksydowany...: refleksje nad historią harcerstwa w Polsce 1911–1986* (Warszawa: Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, 2003), 71.

czynności (*pląs, rozśpiewać się, zdobnictwo*). Z życiem codziennym związane są leksemy będące np. nazwami sprzętów (43 słowa, m.in. *czołówka, etażerka, toporek*), ubrań (21, np. *bluza, skarpety*) oraz dodatków (*chusta, krajka, pierścień*). Pochodzenie skautowe ma 59 połączeń wyrazowych (np. *Biuro Regionu Europejskiego, Dzień św. Jerzego, koniczynka skautowa, Skauci Europy*), zaś 51 związanych jest ze sportem i z turystyką (m.in. *barwy drużyny, drużyna żeńska, szlak turystyczny*). Nazwy miejsc w badanym materiale występują 21 razy (np. *latryna, miejsce ogniskowe, szalas*), a związane z tradycją – 11 (np. *ceremoniał, obrzędowość, zwyczaj*). Mniej niż po 10 przykładów odnotowano w takich kategoriach, jak: przyroda, religia, marynarstwo, kategorie fizyczne, transport, jedzenie, nazwa postaci oraz wyrazy atematyczne o znaczeniu ogólnym (*nazwa, włączyć się, wprowadzać, wyprawiać, zwinąć*). Klasy tematyczne słownictwa zestawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Klasy tematyczne słownictwa

Klasa tematyczna	Liczba słów	Wartość procentowa
harcerstwo	395	36
skauting	59	5
wojskowość	181	17
rycerstwo	20	2
społeczeństwo	125	12
działalność naukowa	67	6
działalność artystyczna	40	4
życie codzienne	67	6
sport i turystyka	51	5
miejsca	21	2
tradycja	11	1
varia	49	4

Źródło: opracowanie własne.

Jak widać, większość omawianych jednostek leksykalnych (ponad 60%) została przejęta z innych obszarów życia – przejęta i pozostawiona w socjolekcie w niezmienionym sensie lub dostosowana do potrzeb grupy społecznej. Jest to spójne z twierdzeniem Kwiryny Handke, która zauważa, że wspólnoty językowe funkcjonujące w jednej przestrzeni społecznej nie mają charakteru hermetycznego⁵. Z tego względu także w harcerstwie jako organizacji pożytku publicznego znajdują się wpływy językowe z innych dziedzin życia. Przejęte jednostki leksykalne pojawiły się w socjolekcie harcerskim jako zapożyczenia, neosemantyzmy i neologizmy. Proporcjonalny rozkład wyodrębnionych grup słownictwa, którym chcę się przyjrzeć w niniejszym opracowaniu, ilustruje tabela 2.

⁵ Kwiryna Handke, *Socjologia języka* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008), 64.

Tabela 2. Proporcjonalny rozkład wyodrębnionych grup słownictwa

Warstwa leksykalna	Liczba słów	Wartość procentowa
zapożyczenia zewnętrzne	77	7
zapożyczenia wewnętrzne	489	45
neosemantyzmy	499	46
neologizmy	21	2

Źródło: opracowanie własne.

Zapożyczenia

Powodem, dla którego obce jednostki leksykalne są zapożyczane, jest chęć wzbogacania i odnawiania słownictwa narodowego. Często nazwa jest przenoszona razem ze zjawiskiem napływającym z innej kultury⁶. O ile zapożyczenia wewnętrzne w leksyce harcerskiej są łatwe do identyfikacji, o tyle zapożyczenia zewnętrzne nie mają już tak klarownego statusu. W przypadku słownictwa harcerskiego mamy do czynienia także z jednostkami leksykalnymi, które są całkowitymi lub częściowymi tłumaczeniami obcych zwrotów.

W badanym materiale występuje 12 przykładów właściwych zapożyczeń zewnętrznych. Pojedyncze wyrazy angielskie odnoszą się do przedmiotów, których nazwy nie zostały spolszczone (*GPS*), światowych organizacji, z którymi ZHP współpracuje lub na których się wzoruje (*WOSM*, *WAGGGS*, *Woodcraft Indians*) oraz wydarzeń organizowanych na skalę światową, takich jak *JOTA*, *JOTI*, *InterCamp*, a także *moot* i *jamboree*. Spośród nazw wydarzeń pierwsze trzy to nazwy własne, natomiast dwie ostatnie – mimo że odnoszą się do konkretnych imprez – występują także jako nazwy gatunkowe.

Do zapożyczeń zewnętrznych należą także dwa słowa z języka japońskiego (*ikebana*, *origami*) oraz jedno z języka sioux (*tipi*). Nawiązania te świadczą o tym, że harcerze w swoich działaniach adaptują elementy innych kultur i inspirowani są ich działaniami bądź rozwiązaniami.

W analizowanym materiale znajduje się także dziewięć przykładów zapożyczeń zewnętrznych, które zostały po części przetłumaczone lub dostosowane do języka polskiego. Są to wyrażenia wykorzystujące obce nazwy własne, np. *alfabet Morse'a*, *matryca Eisenhowera*, *Prawo Royal Rangers* oraz *Sekretarz Generalny WOSM*. Ich budowa wskazuje na częściowe tłumaczenie wyrazu o znaczeniu ogólnym oraz pozostawienie nazwy własnej bądź skrótu, których tłumaczenie jest bezcelowe.

W omawianej grupie występują także dwa słowa będące częściowymi zapożyczeniami czy raczej hybrydami angielsko-polskimi – przymiotnik *scoutowy* oraz rzeczownik *scout-kobieta*. Wskazany przymiotnik został utworzony od angielskiego rzeczownika

⁶ Szerzej o zapożyczeniach we współczesnej polszczyźnie pisali m.in. Iwona Burkacka, Elżbieta Sękowska, Krystyna Waszakowa oraz Bogusław Dunaj i Mirosława Mycawka (zob. Bibliografia).

scout, do którego dodano polski formant (-owy). Forma ta jest zatem zapożyczeniem nie w pełni przyswojonym w języku polskim. Co istotne, określenie to zarejestrowano jedynie w książce *Skauting jako system wychowania młodzieży*, czyli w pozycji wzorowanej na angielskim podręczniku dla skautów, co tłumaczy próbę bezpośredniego przeniesienia słowa i dostosowania go w pewnym zakresie do polskiej rzeczywistości. Dopiero kolejne pozycje harcerskie wprowadzały modernizację słownictwa – już w *Harcach młodzieży polskiej* została użyta całkowicie spolszczona forma *skautowy*.

Drugi przypadek to nazwa pospolita: *scout-kobieta*, która jest zestawieniem angielskiego rzeczownika *scout* (harcerz) i polskiego *kobieta*. Leksemy te są połączone dywizem, co oznacza współwystępowanie obu cech, innymi słowy jest to dawne określenie skautki czy w polskiej nomenklaturze – harcerki⁷.

W zebranych materiale aż 54 jednostki leksykalne są tłumaczeniami z języka angielskiego. Przykłady te obejmują nazwy międzynarodowych instytucji, np. *Biuro Skautów Słowiańskich* czy *Skauści Europy*, wydarzeń o skali światowej lub europejskiej, m.in. *Betlejemskie Światło Pokoju* czy *Dzień Myśli Braterskiej*, a także elementów tradycji przejętych z zagranicznych wzorców, jak chociażby *lilijka skautowa*, *pozdrowienie skautowe*.

Warto zwrócić uwagę także na wyrazy pochodzenia angielskiego, które w języku polskim tylko strukturalnie nawiązują do oryginałów. Pierwszy przykład to nazwa najwyższego stopnia instruktorskiego *harcemistrz*, utworzona analogicznie do angielskiego *scoutmaster*. Budowa obu wyrazów jest podobna – składają się z elementów wskazujących na harcerza/skauta oraz osiągnięcie mistrzostwa w tym działaniu. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że pierwotnie słowo to oznaczało po prostu instruktora harcerskiego, czyli osobę prowadzącą działania harcerskie, a dopiero w okresie międzywojennym *harcemistrz* zaczął funkcjonować jako nazwa stopnia instruktorskiego⁸. Podobnie powstało powitanie harcerskie *Czuwaj!* inspirowane angielskim *Be prepared*. Koźniewski wskazuje, że model angielski został połączony także z sokolim przywitaniem *Czołem* – i w tej zmodyfikowanej wersji *Czuwaj!* było rozpropagowane przez pierwsze harcerki⁹.

W zgromadzonym przeze mnie słowniku zdecydowana większość jednostek to zapożyczenia wewnętrzne – z języka ogólnego bądź z innych (niż harcerska) odmian środowiskowych polszczyzny. Przykłady całkowitego przeniesienia wyrazu wraz ze znaczeniem do leksyki harcerskiej odnotowano aż 489 razy.

Niemal 1/3 słownictwa przeniesionego bez zmiany znaczenia zapożyczono z wojskowości, co sugeruje, że wzorowanie się na sposobie funkcjonowania wojska było istotne

⁷ Postulat korzystania z polskich wariantów słownictwa sformułowali Schreiber i Piasecki. Od tamtej pory rozróżnia się określenia *harcerz/harcerka* jako nazwy członków polskich organizacji, zaś *skaut/skautka* – organizacji międzynarodowych. Pierwotnie działania Baden-Powella przeznaczone były tylko dla chłopców (od 1907 r.). Dopiero jego siostra w 1912 r. zaczęła organizować dziewczęta w grupy skautek. Por. *Historia skautingu i ZHP*, dostęp 16.10.2020, <http://www.bialostocka.zhp.pl/download.php?id=1113>.

⁸ Olgierd Fietkiewicz, *Leksykon harcerski* (Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1988), 152.

⁹ Koźniewski, *I zawsze krzyż*, 46.

w procesie projektowania działań harcerskich. Część elementów wojskowych, takich jak *apel poranny, łóżko polowe, prycza, raport, starszy stopniem*, jest obecna w rzeczywistości harcerskiej na takich samych zasadach jak w wojsku. Wyjątek stanowią zapożyczenia dawne: *batalion, odwach, sanitariuszka*, które w momencie przejścia do słownictwa harcerskiego miały znaczenie analogiczne do wojskowego, natomiast obecnie wyszły z użycia ze względu na okoliczności historyczne (*batalion* i *sanitariuszka*) lub zostały zamienione na nowsze odpowiedniki (*odwach* to dawne określenie *warty*).

Neosemantyzmy

Neosemantyzmami nazywa się wyrazy istniejące w języku, które w procesie rozwoju nabywają nowych znaczeń. Wśród leksyki harcerskiej taką kwalifikację można przypisać m.in. wyrazom przeniesionym z innych dziedzin życia, które otrzymały nowe znaczenia (68 przypadków, dalej zwanych neosemantyzmami właściwymi), oraz wyrazom, które w momencie przeniesienia stały się uszczegółowieniem znaczenia ogólnego (66 przypadków, dalej neosemantyzmy precyzujące). Wątpliwość budzą kolokacje¹⁰ utworzone dopiero na gruncie harcerskim w wyniku zestawienia funkcjonujących w polszczyźnie słów, które w omawianym środowisku nabyły specyficznych znaczeń. Z uwagi na to, że ich desygnatami są elementy harcerskiej rzeczywistości, skłaniam się ku określeniu ich mianem neosemantyzmów kolokacyjnych, a nie zapożyczeń. Tego typu przykładów w badanym materiale jest aż 365.

Neosemantyzmy właściwe

Warto zacząć od kluczowych sformułowań, kojarzących się obecnie właśnie z ruchem harcerskim, a nie z obszarem, z którego pochodzą – chodzi o wyrazy *harc, harcerz, harcerstwo* oraz może już nie tak rozpoznawalne, ale pochodzące od nich *harcować, harcowy, harcownik*. Podstawa *harc-*, nawiązująca do zabawy rycerskiej, jest – według Piaseckiego i Schreibera – odpowiednia ze względu na potencjał słotwórczy oraz istotne nawiązanie do tradycji rycerskiej¹¹. Jej produktywność możemy zauważyć m.in. w stworzonym czasowniku *harcować* oraz przymiotniku *harcowy*. Określenia osobowe *harcerz, harcerstwo, harcownik* istniały wcześniej jako nazwy dla wojowników, służby rycerskiej¹².

¹⁰ Termin stosuję w rozumieniu Barbary Batko-Tokarz, która wskazuje, że dodanie do leksemu innych elementów wyrazowych (czyli utworzenie kolokacji) precyzuje znaczenie danego wyrażenia i może modyfikować jego przynależność do warstw języka. Por. Barbara Batko-Tokarz, *Tematyczny podział słownictwa w Wielkim słowniku języka polskiego*, dostęp 8.04.2020, <https://ijp.pan.pl/wp-content/uploads/2018/10/03batko.pdf>, 37.

¹¹ Mieczysław Schreiber, Eugeniusz Piasecki, *Harce młodzieży polskiej: na podstawie dzieła gen. R. Baden-Powella „Scouting for boys”* (Lwów, 1917), IX.

¹² Por. [hasła] *harcerstwo, harcerz*, SW.

Istotną grupę wśród neosemantyzmów właściwych stanowią inne nazwy osobowe, jednostkowe i zbiorowe. Są wśród nich synonimy wyrazów *harcercz* i *harcerka*, czyli *druh* i *druhna* – odnoszące się do członków ruchu harcerskiego, a nie kompanów pana młodego czy towarzyszek panny młodej¹³. Neosemantyzmem jest też *instruktor*, ponieważ sens leksemu nie ogranicza się jedynie do ‘osoba ucząca konkretnego działania’, lecz to także ‘wychowawca posiadający odpowiednie kompetencje, który po zrealizowaniu próby instruktorskiej oraz odbyciu odpowiednich kursów podejmuje wysiłki, by zrealizować misję ZHP’. Nowe znaczenia otrzymały też słowa, które stały się nazwami funkcji – przymiotniki nawiązujące do konkretnych elementów struktury organizacji, np. *szczepowa/szczepowy* ‘osoba kierująca szczepem’, *drużynowa/drużynowy* ‘osoba prowadząca drużynę’ czy *hufcowa/hufcowy* ‘osoba stojąca na czele hufca’.

W leksyce harcerskiej powtarzającym się mechanizmem słowotwórczym (sensotwórczym) jest także przenoszenie nazwy istniejącego zjawiska na nazwę określonej formy działania, np. *plqs* – ‘neutralne określenie piosenki z pokazywaniem’, nie zaś ‘frywolny sposób poruszania się’¹⁴; *podchody* – nie ‘ukradkowe zbliżanie się do kogoś’¹⁵, lecz ‘gra polegająca na tropieniu uciekającej grupy’; *wieczornica* – forma aktywności odbywająca się wieczorem, jednak – w przeciwieństwie do pierwotnego znaczenia – mająca charakter spokojnej refleksji, nie zabawy towarzyskiej¹⁶. Nowych znaczeń związanych z harcerstwem nabrały także nazwy przedmiotów codziennego użytku. *Suwak* to w harcerstwie ‘dodatkowe oznaczenie funkcji na sznurze’, *pierscień* jest wkładany na chustę, aby spiąć ją pod szyją, zaś *wyłogi* to ‘krótkie getry zakładane na buty’.

Neosemantyzy precyzujące

Jedną z grup określeń z doprecyzowanym znaczeniem stanowią nazwy elementów umundurowania, które – mimo wykorzystywania nazw pozornie ogólnych – identyfikują bardzo konkretne części harcerskiego ubioru (ściśle określone w Regulaminie mundurowym ZHP¹⁷), np. *chusta*, *getry*, *krajka*, *krzyż*¹⁸, *spódnica mundurowa*, *sznur*. Uszczegółowione zostało także rozumienie *barw drużyny* (kolor chust, w odróżnieniu od sportowego znaczenia ‘kolory z herbu/godła klubu/państwa’), które stanowią element obrzędowości podobnie jak *laga*, *laska* i *proporzec*.

¹³ Zob. [hasło] *druh*, SJPD, 3: ‘družba’. Zob. [hasło] *druhna*, SJPD, 1: ‘młoda panna, zwykle rówieśnica panny młodej, towarzysząca jej do ślubu’.

¹⁴ Por. [hasło] *plqs*, SJPD.

¹⁵ Por. [hasło] *podchody*, ISJP.

¹⁶ Por. [hasło] *wieczornica*, SJPD.

¹⁷ Zgodnie z Uchwałą Głównej Kwatery ZHP nr 93/2019 z dnia 22 października 2019 r. w sprawie Regulaminu mundurowego ZHP.

¹⁸ Krzyż harcerski oksydowany to odznaka przyjęta przez warszawską Naczelną Komendę Skautową w 1913 r., zaprojektowana przez księdza Kazimierza Lutosławskiego, zob. Koźniewski, *I zawsze krzyż*, 47.

Bardziej precyzyjnych znaczeń odsyłających do poszczególnych form działania nabyły takie leksemy, jak *apel*, *chrzest*, *gawęda*, *zwiad* i *kurs instruktorski* (jako konkretne formy pracy) czy *kwaterymistrzostwo* (dziedzina wiedzy harcerskiej). Podobnie specyficzne znaczenie mają słowa: *chorągwiany* (związany z chorągwią, czyli elementem struktury), *prawo* (jako skrót od Prawa Harcerskiego), *związek* (jako skrót od ZHP) oraz nazwy osobowe: *kadra obozu*, *naczelniczka* (funkcja pełniona tylko przez jedną osobę, stojącą na czele ZHP), *przyboczny* (nazwa funkcji, nie osoby towarzyszącej w działaniach).

Neosemantyzmy kolokacyjne

Zajmują one drugą pozycję na liście frekwencyjnej (366 przykładów), z czego wynika, że ten sposób mówienia w harcerstwie i o harcerstwie jest produktywny i powszechny. Wyrażenia te zazwyczaj składają się z leksemu gatunkowego oraz neosemantyzmu właściwego lub precyzującego, dzięki którym można je odnieść do środowiska harcerskiego.

Ze względu na znaczną liczbę przykładów, poniżej podaję tylko reprezentatywne jednostki związane z zarejestrowanymi grupami tematycznymi:

- a) działania: *apel drużyny*, *bieg na stopień*, *gawęda obozowa*, *obóz zagraniczny*;
- b) przedmioty: *apteczka zastępu*, *chusta harcerska*, *mundur żeglarski*, *pas harcerski*;
- c) struktura: *drużyna harcerska*, *gromada zuchowa*, *krąg akademicki*; *Centralna Komisja Rewizyjna*, *Harcerska Poczta Polowa*, *komenda chorągwi*, *komisja rewizyjna hufca*;
- d) nazwy osobowe (własne i apelatywne): *funkcyjny szczepu*, *kapelan hufca*, *komendantka obozu*, *zuch ochoczy*, *kadra podoboju*, *starszyzna akademicka*;
- e) symbole i zwyczaje: *Obietnica Zuchowa*, *Przyrzeczenie Harcerskie*, *Zobowiązanie Instruktorskie*, *dewiza wędrownicza*, *lilijka instruktorska*, *Prawo Harcerskie*, *Krzyż Harcerski*, *Znaczek Zucha*, *obrzędowość zastępu*, *proporzec drużyny*, *nazwa zastępu*;
- f) miejsca: *baza obozowa*, *izba harcerska*, *skarbczyk zastępu*, *składnica harcerska*.

Już na podstawie wyboru przykładów można dostrzec pewne zależności w tworzeniu neosemantyzmów kolokacyjnych. Przede wszystkim schematycznie tworzone są nazwy funkcji – przez połączenie zakresu obowiązków (np. *komendant*, *zastępca*, *skarbnik*) oraz poziomu, na którym są pełnione (*Główna Kwatera*, *chorągiew*, *hufiec*, *szczep*). Podobnie powstają nazwy funkcji w ramach zespołów – dodaje się nazwy odpowiedniego zespołu (*komisja rewizyjna hufca*, *sąd harcerski chorągwi*, *Rada Naczelna*). Przyjęło się także, że zespoły mają przewodniczących lub szefów, a nie komendantów.

Często neosemantyzmy kolokacyjne powstają także przez dodanie przymiotnika *harcerski* do nazwy rzeczy lub rodzaju aktywności: *bieg harcerski*, *festiwal harcerski*, *pas harcerski*, *kapelan harcerski*, *ceremoniał harcerski*, *harcerski styl*, *święto harcerskie*.

Neosemantyzmy dotyczące obrzędowości także są nazwami schematycznymi, wynikającymi z połączenia nazwy konkretnego symbolu (np. *numer, nazwa, barwy, porporzec, godło, plakietka*) oraz grupy, którą symbolizuje (*szczęp, drużyna, zastęp*).

Neologizmy

Andrzej Markowski zaznacza, że neologizmy to wyrazy, które nazywają nowe realia życia (rzeczy, zjawiska, pojęcia) lub określają to, co do tej pory nie zostało nazwane¹⁹. Z kolei Stanisław Grabias stosuje podział neologizmów ze względu na cel, dla którego zostały wprowadzone do języka. Wyróżnia więc neologizmy nominalne, czyli nazywające nowe zjawisko, i stylistyczne, będące wyrazem emocjonalnego nazwania tego, co już zostało nazwane²⁰. Ze względu na analizowanie oficjalnych przekazów (słowników i poradników), w omawianym zbiorze leksyki harcerskiej odnotowałam tylko neologizmy nominalne w rozumieniu przedstawionym przez Grabiasa (21 przykładów).

Najwięcej nowych leksemów zostało utworzonych od wywodzących się z tradycji rycerskiej rzeczowników *harc* i *harcerz*. Są to: przymiotnik utworzony za pomocą sufiksu *-ski* (*harcerski*), nazwa żeńska utworzona za pomocą sufiksu *-ka* (*harcerka*), zdrobnienie formy męskiej poprzez dodanie sufiksu *-yk* (*harcerzyk*) oraz nazwa miejsca, w którym odbywają się harce (*harcówka*), a także czasownik wskazujący na aktywność harcerzy (*harcerzować*²¹).

Dwa derywaty zostały utworzone od rzeczownika *harc mistrz*. Analogiczna nazwa żeńskiego stopnia instruktorskiego powstała dzięki dodaniu sufiksu *-yni* (*harc mistrzyni*), zaś nazwa niższego męskiego stopnia instruktorskiego przez wykorzystanie prefiksu *pod-* (*podharc mistrz*)²². Zważywszy na liczne wpływy wojskowe w środowisku harcerskim, można mniemać, iż ta ostatnia nazwa została utworzona na wzór wojskowy, podobnie jak nazwy typu *podchorąży, podpułkownik*. Na tej samej zasadzie co *harc mistrzyni* utworzono także żeńską wersję niższego stopnia – *podharc mistrzyni*.

Od leksemu *zuch* powstał przymiotnik *zuchowy*, czyli związany z zuchami, utworzony podobnie jak pozostałe przymiotniki za pomocą sufiksu *-owy*: *zbiórkowy* (dotyczący zbiórki) oraz *zastępowy* (związany z zastępem). Warto dodać, że ostatnia nazwa dużo częściej funkcjonuje jako określenie osobowe – wskazanie na kierującego zastępem.

¹⁹ Andrzej Markowski, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012), 50.

²⁰ Stanisław Grabias, *O ekspresywności języka* (Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 1981), 94–96.

²¹ W badanym materiale pojawia się także czasownik o bardzo podobnej budowie: *harcować*, który jest neosemantyzmem. Można zatem wnioskować, że neologizm *harcerzować* został utworzony analogicznie do istniejącego już wyrazu *harcować*, lecz za podstawę przyjęto nazwę osobową *harcerz*, nie działanie *harc*.

²² Wspomniane dwa stopnie instruktorskie (*harc mistrz* i *podharc mistrz*) zostały ustanowione na zjeździe w 1926 r., zob. Koźniewski, *I zawsze krzyż*, 94.

Od osobowych nazw męskich zostały utworzone analogiczne nazwy żeńskie, głównie za pomocą zmiany paradygmatu: *oboźny* → *oboźna*, *prowiatowy* → *prowiatowa*, *zastępowy* → *zastępowa*. Jedna nazwa powstała poprzez dodanie sufiksu *-ka*: *tropiciel* → *tropicielka*. Wyraz ten jest zarazem kolejnym przykładem przeniesienia nazwy jednej konkretnej cechy na ogólną nazwę osobową: męskie określenie związane z umiejętnością tropienia w momencie przekształcenia na nazwę żeńską pozostało nazwą konkretnego stopnia harcerskiego, świadcząca o dużo większych umiejętnościach niż tropienie.

Neologizmami są też rzeczowniki utworzone od wyrazu *pionierka* za pomocą prefiksów *de-* oraz *re-*. Co ciekawe, w środowisku uznawane są one za synonimy oznaczające rozbieranie obozu – użycie wszystkich elementów zbudowanych w lesie, takich jak prycze, stojaki na menażki, totemy, ogrodzenie. Z językowego punktu widzenia jedynie forma *depionierka* jest poprawna gramatycznie, ponieważ wskazuje na działanie przeciwne do pionierki, tak jak przeciwne budowaniu obozu jest jego rozbieranie. Z kolei formant *re-* w *repionierce* wskazywałby na przebudowywanie lub budowanie na nowo, co zdecydowanie nie łączy się z zakończeniem obozu. Można zatem stwierdzić, że neologizmy te były tworzone intuicyjnie – wskazano na zależność między końcową a początkową czynnością – natomiast bez świadomości semantycznej wykorzystanych formantów.

Podsumowanie

Przedstawiona analiza wskazuje, że zdecydowaną przewagę wśród mechanizmów tworzenia leksyki harcerskiej mają zapożyczenie wewnętrzne oraz tworzenie neosemantyzmów kolokacyjnych. Popularność akurat tych dwóch sposobów wskazuje, że język harcerzy powstaje w ścisłym związku z językiem narodowym – a więc dotyczy świata w ogóle, a nie jedynie rzeczywistości harcerskiej. Koresponduje to z przytoczonym na wstępie stwierdzeniem, że harcerstwo jest stylem życia. Jednocześnie znaczna reprezentacja neosemantyzmów właściwych i precyzujących wskazuje na fakt, iż harcerze jako grupa tworzą społeczność w pewnym stopniu zamkniętą. Do całościowego zrozumienia ich komunikacji niezbędna jest znajomość kontekstu i panujących zwyczajów. Marginalny wpływ zapożyczenia zewnętrznego świadczy moim zdaniem o samodzielnym rozwoju idei skautingu na gruncie polskim. Jego inicjatorzy wykazali się dużą świadomością, postulując stworzenie własnego systemu leksykalnego, co z pewnością wpływa pozytywnie na spójność i poczucie odrębności opisywanej grupy społecznej.

Bibliografia

Poradniki harcerskie

- Bechtold, Maciej, Agnieszka Kazek. *Poradnik harcerski*. Wyd. 3. Łódź: Marrion Edition, 2010.
- Hanuszkiewicz, Andrzej, Wojciech Śliwerski. *Harcerski poradnik ilustrowany*. Kraków: Harcerska Oficyna Wydawnicza, 1990.
- Małkowski, Andrzej. *Scouting jako system wychowania młodzieży: na podstawie dzieła generała Baden-Powella*. Lwów, 1911.
- Łaskarzewski, Adrian, red. *Poradnik harcerski*. Szczecin: Poczta Harcerska Szczecin II, 1997.
- Poradnik harcerski Scoutbook*. [b.m.w.], 2017.
- Schreiber, Mieczysław, Eugeniusz Piasecki. *Harce młodzieży polskiej: na podstawie dzieła gen. R. Baden-Powella „Scouting for boys”*. Lwów, 1917.

Słowniki języka polskiego

- Boryś, Wiesław. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
- Brückner, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1985.
- Dubisz, Stanisław. *Uniwersalny słownik języka polskiego*. T. 1–4. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
- Dunaj, Bogusław. *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Wilga, 1996.
- Dunaj, Bogusław, Mirosława Mycałka. „O potrzebnych i niepotrzebnych zapożyczeniach z języka angielskiego”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica* 12 (2017): 67–80.
- ISJP – Bańko, Mirosław, red. *Inny słownik języka polskiego PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- SJPD – Doroszewski, Witold, red. *Słownik języka polskiego*. T. 1–11. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1958–1969.
- SW – Karłowicz, Jan, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki, red. *Słownik języka polskiego*. T. 1–8. Warszawa: Kasa im. Mianowskiego, 1900–1927.
- Szymczak, Mieczysław, red. *Słownik języka polskiego*. T. 1–3. Warszawa: PWN, 1978–1981.
- Zgółkowska, Halina, red. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. T. 1–50. Poznań: Kurpisz, 1994–2005.
- Żmigrodzki, Piotr, red. *Wielki słownik języka polskiego*. Kraków 2007–. Dostęp 4.02.2020. <https://wsjp.pl/>.

Literatura

- Batko-Tokarz, Barbara. *Tematyczny podział słownictwa w Wielkim słowniku języka polskiego*. Dostęp 8.04.2020. <https://ijp.pan.pl/wp-content/uploads/2018/10/03batko.pdf>.
- Burkacka, Iwona. „Klasyfikacja słowotwórcza nowszych zapożyczeń”. *Linguistica Copernicana* 4 (2010), 2: 229–240.
- Dokumenty wewnętrzne ZHP*. Dostęp 24.03.2020. <http://dokumenty.zhp.pl>.
- Fietkiewicz, Olgierd. *Leksykon harcerski*. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1988.
- Grabias, Stanisław. *O ekspresywności języka*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 1981.
- Grochowski, Maciej. *O wyróżnianiu jednostek opisu semantyki leksykalnej*. Dostęp 17.03.2020. <https://link.do/4UKTB>.

- Handke, Kwiryna. *Socjologia języka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- Historia skautingu i ZHP*. Dostęp 16.10.2020. <http://www.bialostocka.zhp.pl/download.php?id=1113>.
- Jachymek, Katarzyna. „Pochodzenie i rozwój leksyki harcerskiej w języku polskim”. Praca magisterska napisana pod kierunkiem dr hab. Jolanty Klimek-Grądzkiej. Lublin, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.
- Koźniewski, Kazimierz. *I zawsze krzyż oksydowany...: refleksje nad historią harcerstwa w Polsce 1911–1986*. Warszawa: Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, 2003.
- Lakoff, George. *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories reveal about Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- Markowski, Andrzej. *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012.
- Miodunka, Władysław. *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*. Warszawa–Kraków: PWN, 1980.
- Piekot, Tomasz. *Język w grupie społecznej. Wprowadzenie do analizy socjolektu*. Wałbrzych: Wydawnictwo PWSZ im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu, 2008.
- Sękowska, Elżbieta. „Neologizmy słowotwórcze we współczesnej polszczyźnie (wybrane tendencje)”. *Eslavística Complutense* 12 (2012): 97–103.
- Taylor, John. *Kategoryzacja w języku. Prototypy w teorii językoznawczej*. Przeł. A. Skucińska. Kraków: Universitas, 2001.
- Waszakowa, Krystyna. „Internacjonalizacja współczesnej polszczyzny – szansa czy zagrożenie?”. *Przegląd Humanistyczny* 1 (2007): 219–228.
- Wilkoń, Aleksander. *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1987.

Źródła polskiej leksyki harcerskiej

Streszczenie

Celem artykułu jest charakterystyka źródeł leksyki w środowisku harcerskim. Materiał badawczy pochodzi ze źródeł wewnętrznych – poradników harcerskich, oraz źródeł zewnętrznych – słowników języka ogólnego. Słownictwo wyeksцерpowano, stosując teorię pól znaczeniowych i zaznaczono jego pierwotne pola tematyczne (obszary, z których zostało przeniesione). Następnie materiał przeanalizowano pod kątem mechanizmów pojawiania się w zasobie leksykalnym harcerzy. W badanym zbiorze zaobserwowano zapożyczenia (wewnętrzne i zewnętrzne), neologizmy oraz neosemantyzmy (autorsko podzielone na właściwe, precyzujące i kolokacyjne).

Sources of Polish scouting vocabulary

Summary

The aim of the article is to characterize the sources of vocabulary used in the scouting community. The research material was taken from the internal sources – scouting handbooks, as well as the external sources – general language dictionaries. The words were excerpted based on the theory of semantic fields, and their primary thematic fields were indicated (i.e. the areas

from which their meanings were transferred). Then the material was analysed with regard to the mechanisms of appearing in the scouts' lexicon. In the researched set loanwords (both internal and external), neologisms, and neosemanticisms were observed. The latter were divided by the author into proper, specifying, and collocative ones.

Cytowanie

Jachymek, Katarzyna. „Źródła polskiej leksyki harcerskiej”. *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 20 (2021): 35–47. DOI: 10.18276/sj.2021.20-03.